

УДК 947.7+929

Вічеслав ПУГАЧ (м. Харків)

Станіслав КОРОЛЬОВ (м. Харків)

«СУХОПУТНІ КРЕЙСЕРИ ПІД ЧОРНИМИ ПРАПОРАМИ»: ДО ПИТАННЯ ІСТОРІЇ БОЙОВОГО ЗАСТОСУВАННЯ БРОНЕПОТЯГІВ У ВОЄННИХ ФОРМУВАННЯХ НЕСТОРА МАХНА (1919)

Анотація. Метою даної статті є дослідження ролі бронепотягів збройних формувань Нестора Махна в ході воєнних дій на території України 1919 року проти частин і з'єднань Збройних Сил Півдня Росії, висвітлення динаміки змін їх кількісного та якісного складу.

Ключові слова: бронепотяги, Н. Махно, махновці, Добровольча армія, Збройні Сили Півдня Росії, Революційна повстанська армія України, Робітничо-селянська червона армія, залізниця, бойові дії

У період буремних подій Національно-визвольних змагань українського народу (1917 – 1921) найбільш складним виявився 1919 рік, коли на великому театрі воєнних дій зішлись різноманітні протиборчі сили: Дієва армія Української народної республіки, Збройні сили Півдня Росії (ЗСПР), інтервенти Антанти, з'єднання Робітничо-селянської червоної армії (РСЧА), збройні загони отаманів і отаманчиків, які діяли під різноманітними гаслами. Серед протиборчих сторін у цьому протистоянні з'явилася нова воєнна сила – військової формування Нестора Махна, яка діяла під анархічними гаслами.

Склад повстанських формувань Н. Махна за часи їх існування значно змінювався як кількісно, так і якісно. Кількість, осіб що воювали в її лавах коливалася від декількох десятків осіб до 120 тисяч повстанців. Основу махновського мобільного війська становила кіннота та піхота на тачанках, але протягом 1919 р. в ході воєнних дій на території України у його складі перебували кулеметні й артилерійські підрозділи, а також бронепотяги, які набували великого значення для вирішення тактичних і оперативно-тактичних завдань у всіх сторін збройного конфлікту.

Саме визначенню ролі бронепотягів в воєнних діях проти частин і з'єднань Збройних Сил Півдня Росії, аналізу динаміки змін їх кількісного та якісного складу, перебігу бойових дій за участі махновських «сухопутних крейсерів» присвячується дане дослідження.

Джерельна база питання, яке досліджувалося, нажаль, вкрай обмежена. Вона представлена документами і матеріалами, які увійшли до збірок [1, 2] та мемуарною літературою [3, 4].

Не дивлячись на популярність проблеми висвітлення питань пов'язаних з ім'ям Нестора Махна

та з'єднань, які воювали під його керівництвом, історичних досліджень щодо аналізу застосування бронепотягів практично немає. Окрема інформація про бронепотяги анархістів можна знайти в у дослідженнях махновського руху [5, 6, 7], або узагальнених працях про бронепотяги [8]. Тому дослідження питання історії бойового застосування броньованих потягів під чорними прапорами анархії є актуальним.

Перші згадки про наявність у махновських формувань бронепотяга відносяться до 5 лютого 1919 р. Саме в боях з частинами Добровольчої армії за станцію Пологи анархісти захопили трофеї, серед яких був і бронепотяг. Його захопленням керував особисто Н. Махно, проявивши при цьому винахідливість та відвагу. Цьому бронепотягу був присвоєні літерний номер (№ 8) та назву – «Визволитель» [3]. 15 лютого 1919 р. махновські формування офіційно увійшли до складу 3-ї бригади 1-ї Задніпровської дивізії і, разом з ними, до складу РСЧА потрапив і цей панцирний потяг [1, 2, 4]. 27-28 березня 1919 р. у ході запеклих боїв 3-я бригада Н. Махна захопила Маріуполь та його порт, вибивши з міста білогвардійські частини і підрозділи французьких інтервентів. При цьому у Маріуполі до рук махновців потрапив бронепотяг, але без боєприпасів [3, 6].

У зв'язку з погіршенням оперативно-тактичної обстановки на початку квітня 1919 р. крім трофейних бронепотягів з тилу РСЧА 3-й Задніпровський бригаді планувалося передати бронепотяги № 10 імені Рози Люксембург та «Грозний» (рис.1, 2), які знаходилися на ремонті, але цього не відбулося [4].

Рис. 1. Бронепотяг «Грозний»

Рис. 2. Бронепотяг № 10 імені Рози Люксембург

У травні-червні 1919 р. поглиблюється розкол між більшовиками і анархістами. Цьому сприяють поразки радянських військ на території України [5].

15 травня 1919 р. на зборах польових командирів Махно затвердив рішення про розгортання Першої Української Повстанської дивізії імені Батька Махно, у штаті якого нараховувалися 2 бронепотяги, один з яких озброєний 6-дюймовою гарматою, інший трьома 3-дюймовими при 25 снарядах і 15 кулеметах [2, 3].

На початку червня 1919 р. до дивізії Н. Махна була підсилена бронепотягом № 72 імені Миколая Руднева, який успішно провів артилерійську дуель з білогвардійським панцерником «Іван Каліта» на лінії станцій Чаплінка-Пологи, але згодом з причин відсутності боеприпасів і оточенням підрозділами генерала Шкуро був знищений екіпажем шляхом підризу [3]. Нарешті наприкінці червня махновська дивізія на нетривалий час була підсилена бронепотягом № 10 імені Рози Люксембург. Поставлені завдання панцерний потяг не виконав і не підтримав вогнем підрозділи повстанців, через що вони понесли значні втрати [3].

У липні 1919 р. відбувся загальний наступ Збройних Сил Півдня Росії, який привів до прориву фронту на декількох напрямках і оточенню або відступу радянських військ вглиб своєї території. Бронепотяги, які знаходилися на ремонті в Миколаєві («Спартак», лютючка № 8, «Пам'яті Урицького», «Грозний», «Пам'яті Іванова», «Визволитель») були знищені, що привело до великої деморалізації у військах [3]. З'єднання Н. Махна опинилося в оточенні і маневрувало степовою частиною України.

5 серпня 1919 р. Н. Махно проголосив створення Революційної повстанської армії України (махновців). До її складу увійшли махновські з'єднання, колишні частини отамана Григор'єва та оточені підрозділи РСЧА. Виходячи з завдань ведення партизанської боротьби та ведення рейдових дій в тилах противника наявність бронепотягів в її рядах не передбачалася.

Знаходячись в тилу денкінських військ РПАУ,

яка діяла на декількох напрямках, глибокими рейдовими діями знищувала противника. Безпечність та неінформованість дорого коштували білогвардійцям. У ході махновських рейдів безповоротні втрати військ ЗСПР склали 13 тис. чол. Махновці захопили 60 гармат, 300 кулеметів, 2 танка, 10 бронеавтомобілів, 3 літака та 5 бронепотягів [3].

Проте успіхи Н. Махна були тимчасові. Проти його армії були кинуті значні сили. 8 листопада 1919 р. в районі Софіївки була зосереджена 1-ша Туземна дивізія Шкуро та Донська збірна дивізія з важким бронепотягом «Єдина Росія», на озброєнні якого знаходилися 2 морські гармати, а в районі села Жеребець – 2-га Терська та Кубанська пластунська дивізія з бронепотягами «Іван Каліта» (новий панцерник зі старою назвою) та «Дмитро Донський», озброєними чотирма морськими гарматами, однією польовою гаубицею та 35 кулеметами у кожного [8].

У свою чергу Н. Махно зосередив в районі Софіївки дві групи військ, підсилені бронепотягами. Три бронепотяги з 2 гарматами та по 15 кулеметів у кожному були висунуті до станції Лежина, два бронепотяга до станції Софіївка, а ще один курсував від станції Олександрівськ до Кічкаського мосту, де стояв бронепотяг «Бронепотяг пам'яті світлого борця за волю товариша Григорія Махно» під командуванням Ланцова з 4,2-дюймовою гарматою, 6-дюймовою гаубицею, та 20 кулеметами «Максим» [3, 8].

Битва під Олександрівськом розпочалася артилерійською дуеллю бронепотягів. Два панцерних потяги Добровольчої армії, а саме «Єдина Росія» та «Іван Каліта» (рис.3, 4), були знищені паровозами-брандерами, які були розігнані махновцями та пущені їм назустріч. Саме у цій битві з'єднання Добровольчої армії зазнали поразки і не змогли перехопити ініціативу [3].

Листопад-грудень 1919 р. характеризувався перемінним успіхом в боях між РПАУ і ЗСПР. У ході запеклих боїв неодноразово втрачалися і визволялися Катеринослав, Миколаїв, Олександрівськ, Нікополь [3, 6].

На 1 грудня 1919 р. у стратегічному резерві мах-

Рис. 3. Бронепотяг «Іван Каліта»

Рис.4. Бронепотяг «Єдина Росія»

новської армії крім арtdивізіону, кавалерійської бригади та кулеметного полку, нараховувалось п'ять бронепотягів. Був підготовлений план наступу на білогвардійські з'єднання генерала Слацова, який не вдалося реалізувати через епідемію тифу [5, 6].

Наступ Червоної армії, яка в грудні 1919 р. почала захоплення території Лівобережної України, поставив крапку на існуванні РПАУ. Махновська армія розійшлася по домах або перейшла до партизанських дій проти радянського режиму [3, 6].

На станції Хортиця більшовикам залишилося шість бронепотягів та два ешелони боеприпасів. Бронепотягу Ланцова вдалося перебазуватися до Нікополя, де він був залишений екіпажем. Так завершилася історія «сухопутних крейсерів» під чорними прапорами анархії [6].

Отже, в военній історії Національно-визвольних змагань українського народу 1917 – 1921 рр. яскраву сторінку вписали анархічні з'єднання під керівництвом Нестора Махна. Практично з початку їх діяльності на фронтах війни з Добровольчою армією значну роль відігравали бронепотяги, які приймали активну роль в боях і битвах з білогвардійцями та утриманні значних територій Сходу і Півдня України.

Джерела та література:

1. Нестор Махно. Крестьянское движение на Украине. 1918 – 1921: Документы и материалы. – М.: РОССПЭН, 2006. – 1016 с.
2. Ресніт О.П., Калюда І.А. Україна між світовими війнами (1914–1939). Події. Люди. Документи. Нариси історії. – К.: Школа, 2004. – 544 с.
3. Белаш А.В., Белаш В.Ф. Дороги Нестора Махна. Историческое повествование. – К.: РВЦ "Проза", 1993. – 592 с.
4. Антонов-Овсеенко В.А. Записки о гражданской войне: [в 4 т.] – М.: Л.: Госвоениздат, 1924 – 1933. Т. 4: с 7 с. – 1933. – 343, [1] с., [7] л. схем.
5. Савченко В.А. Махно. – Харків: Фоліо, 2005. – 415 с.
6. Савченко В.А. Дванадцять воїн за Україну. – Харків: Фоліо, 2005. – 415 с.
7. Верстюк В.Ф. Махновщина – повстанський селянський рух в Україні в роки громадянської війни 1918–1921. – К., 1991. – 368 с.
8. Дроговож І. Г. Крепости на колесах: История бронепоездов. – Мн.: Харвест, 2002. – 352 с.